

मुलांवर लादलेले युद्ध

चन्द्रशेखर पुरन्दरे

‘कोणतेही युद्ध - मग ते न्याय्य असो किंवा अन्याय्य, ते विध्वंसक असो किंवा विजयी - ते नेहमीच मुलांविरुद्ध असते.’ - एलान्तीन जेब या ब्रिटीश महिलेचे हे उद्गार शंभर वर्षांपूर्वीचे आहेत. ते आजही तितकेच सत्य आहेत. किंबहुना ते आज अधिकच विस्तृत भू-प्रदेशाला अधिक तीव्रतेने लागू होतात. जेबने अशा युद्ध-ग्रस्त मुलांच्या रक्षणासाठी ‘सेव्ह द चिल्ड्रन’ या स्वयंसेवी संघटनेची स्थापना केली. फेब्रुवारीत या संघटनेने जागतिक आढावा प्रसिद्ध केला. या लेखात त्याचा गोषवारा आहे.

गेल्या वीस वर्षांत जगातील हिंसक अशांतता व युद्धे वाढली आहेत. युद्ध सुरु करायला किंवा चालू ठेवायला मुले जबाबदार नसतात. आज जगात सहातील एक मूल युद्ध-ग्रस्त प्रदेशात रहाते. अशी एकूण ३५ कोटीहून अधिक मुले आहेत. त्यांचे आयुष्य धोक्यात असते आणि सभोवतालच्या हिंसेची ती अनेकदा बळी असतात. संयुक्त राष्ट्र-संघाच्या निरीक्षणानुसार १९९० च्या दशकात ही संख्या २० कोटी होती. गेल्या दहा वर्षांत अशा युद्धात ठार मारण्यात आलेल्या किंवा युद्धाने अपंग झालेल्या मुलांच्या संख्येत अचानक प्रचंड वाढ झाली आहे. २०१० पासून ती संख्या तिपटीने वाढली आहे तर अन्न, पाणी, औषधे या जीवनावश्यक गोष्टींचा अशा प्रदेशात पुरवठा करण्याच्या प्रयत्नातील अडथळे पंधरा पर्तींनी वाढले आहेत. शाळा व हॉस्पिटल्स तरी मुलांसाठी कोणत्याही मापकाने सुरक्षित असाव्यात. मागील दशकात त्यांच्यावरील हल्ले दुप्पट झाले आहेत. याखेरीज युद्धग्रस्त प्रदेश सोडून देशोधडीला लागलेली मुले वेगळीच. ती सुमारे ३ कोटी असावीत. त्यांच्या जगण्याच्या गरजाही तीव्र असतात.

युद्ध किंवा हिंसक संघर्ष तीन प्रकारचे असतात. १) दोन राष्ट्रांमधील युद्ध, २) राष्ट्रातील दोन गटांमधील संघर्ष - त्यातील कोणतीच बाजू सरकारी नसते आणि ३) सरकार विरुद्ध नागरिक. अशा हिंसक घटनेच्या ५० कि.मी. परिघाचा भाग संघर्ष/युद्ध-ग्रस्त धरला जातो. त्यात रहाणारी मुले हा या आढाव्याचा विषय आहे. मूल म्हणजे १८ वर्षाखालील व्यक्ती. या मुलांवर सहा प्रकारचे अत्याचार प्रमुख्याने होतात. हत्या; अपंगत्व लादले जाणे; लैंगिक अत्याचार; गुलाम म्हणून, खंडणीसाठी किंवा आत्मघातकी वापरासाठी पळवणे; शाळा किंवा हॉस्पिटल्सवरील हल्ले; मूलभूत मानवी गरजा नाकारणे. जगातील बहुतांश अशी मुले आशियात असली तरी, मध्य-पूर्वेत सीरिया, इराक आणि अफगाणिस्तान हे

देश मुलांसाठी सगळ्यात जास्त असुरक्षित आहेत.

आधुनिक युद्धाची तंत्रे बदलत आहेत. जास्त करून युद्धे शहरी भागात, अधिक माणसे कमी जागेत रहाणाऱ्या ठिकाणी होतात. त्यामुळे जास्त मुले लक्ष्य होतात. (अलीकडेच सीरियातील घोटा नावाच्या चार लाख वस्तीच्या शहरावर असदच्या सरकारी फौजांनी हवाई हल्ले केले. त्यात २५० माणसे मृत्युमुखी पडली - त्यात सुमारे ५० मुले आणि दोन हॉस्पिटल्स बेचिराख.) आज विस्फोटके जास्त वापरली जात आहेत जेणे करून नाश अधिक होईल आणि मानवी वेदना वाढतील. रासायनिक अस्त्रे, विषारी वायू, नव्या प्रकारचे बाँब वापरात येत आहेत. त्या बरोबर बंदुका, तोफा, अगदी विळ्या-कोयत्यासारखी ‘पारंपारिक’ शस्त्रे चालूच आहेत. अनेकदा मुलांना हेतुतः लक्ष्य केले जाते जेणेकरून त्या समुहाला जास्तीत जास्त मानसिक धक्का बसावा. अनेकदा एखादा वंश नष्ट करण्यासाठी पुढची पिढीच ठार मारण्यात येते.

संघर्षाची तीव्रता, कालावधी आणि गुंतागुंतही वाढत आहे.

अशी मुले शाळेत बहुधा जात नाहीत कारण जाऊ शकत नाहीत. त्यांना स्वच्छ पाणी, शौचालये उपलब्ध नसतात. दीर्घकालीन प्रतिकूल परिस्थितीमुळे अनेक गुंतागुंतीचे गंभीर शारीरिक व मानसिक विकार होतात. ही दीर्घकालीन परिस्थिती विविध प्रकारची असते - सततची भीती, दडपण, सभोवती हिंसा प्रत्यक्ष पहाणे किंवा स्वतःवर लादली जाणे, प्रसंगी डोळ्यादेखत रहाते घर जळणे, आई-वडील-भावडे यांच्या हत्या, उपासमार, शारीरिक व मानसिक छळ, सततची उपेक्षा, जवळच्या व्यक्तींचे आजार किंवा व्यसनाधीनता; कौटुंबिक हलाखीच्या परिस्थितीने साठत जाणारा ताण, वगैरे. वैद्यकीय सेवा उपलब्ध नसल्याने त्यांच्यात अकाली मृत्यूचे प्रमाण जास्त असते. या हिंसेतून बाहेर येऊन शांततामय समाज निर्माण करणे त्यांना कठीण होते.

जगात आज ५२ देशात कमी अधिक तीव्रतेचे संघर्ष चालू आहेत. १९५० च्या दशकात सामान्यतः एका संघर्षात ८ सशस्त्र गट एकमेकांशी लढत असत. २०१० मध्ये ही संख्या १४ वर गेली तर २०१४ ला सीरियात हजारोहून जास्त सशस्त्र गट झुंजत होते. अशा संघर्षाचा बृहत-समाजावर दृश्य अनिष्ट परिणाम होतो. आज जगात सुमारे साडे-सहा कोटी लोकांना घरदार सोडावे लागले आहे. एक निर्वासित सरासरी १७ वर्षे त्याच्या मायदेशाबाहेर काढतो. कारण संघर्ष दीर्घकाळ चालू असतात. उदा.

अफगाणिस्तानातील युद्ध आता सतरा वर्षे चालू आहे. तेथे २०१६ साली साडेतीन हजाराहून अधिक मुले ठार तरी मारली गेली किंवा कायमची अपंग झाली. २०१७ च्या पहिल्या काही महिन्यातच ७०० मुले मारली गेली.

२०००-२००५ च्या दरम्यान पॅलेस्टाईनमध्ये इस्राएलविरुद्ध उठाव झाला. तेथे प्रथम लहान मुलांना आत्मघातकी 'शहीद' करण्यात आले. हाच प्रकार २००५ ला इराकमध्ये झाला. तेव्हापासून हे क्रौर्य अफगाणिस्तान, पाकिस्तान, कोलंबिया, सोमालिया आणि नायजेरिया या देशात दहशतवाद्यांनी आत्मसात केले आहे. नायजेरियात १२-१३ वर्षांच्या मुलींवर स्फोटके बांधून बाजारात पाठवले जाते. त्या मुलींना आपण या मोहिमेवर आहोत हे माहितीही नसते. त्या बळी मात्र पडतात.

बहुतेक संघर्षग्रस्त प्रदेशात बाहेरच्या निरीक्षकांना किंवा वार्ताहरांना प्रवेश कठीण असतो. त्यामुळे जी आकडेवारी विविध संस्थांकडे उपलब्ध आहे, तिच्या काही पटीत खरे बळी असतात हे कायम लक्षात ठेवले पाहिजे. उपलब्ध आकडेवारीनुसार २००५ ते २००६ दरम्यान जगात २५ संघर्षात ७३ हजाराहून अधिक मुले मरण पावली किंवा कायमची अपंग झाली. ही मुले त्या त्या हल्ल्यात बळी पडलेली पण संघर्षाचे दुय्यम परिणाम अनेक मुलांचा बळी घेतात किंवा त्यांना आयुष्यभरासाठी अधू करतात. हे परिणाम म्हणजे - रोगराई, कमालीची उपासमार आणि मानसिक धक्का. ती आकडेवारी उपलब्ध नाही. पण अंदाज येण्यासाठी, डिसेंबर २०१७ च्या 'आंदोलन'मध्ये नमूद केल्याप्रमाणे येमेनमध्ये आजमितीला रोज १३० मुले मरण पावतात तर वर्षभरात दीड लाख मुले भूक-बळी गेली.

या हिंसाचारात मुले बळी पडतातच पण त्यांना हिंसाचाराला उद्युक्तही केले जाते. बंडखोर गटांच्या सैन्यात मुलांची सक्तीची भरती हा प्रवाह जोर धरत आहे. १९९०च्या दशकापासून वजनाला हलक्या व स्वस्त बंदुका प्रसारात आल्या. मुलांचा 'निर्भयपणा' लक्षात घेऊन त्यांची भरती सुरु झाली. मियान्मारमधील जमात-युद्धातील एका माजी सैनिकाच्या शब्दात 'अशा मुलांच्या फौजा लाटेमागून लाटा याव्यात तशा येत होत्या. आम्हाला ते अमरच वाटत होते.' तीच गोष्ट काँगो या आफ्रिकन देशाची. २०१६ मध्ये सुमारे ८ हजार बाल-सैनिक नव्याने भरती झाले असा संयुक्त राष्ट्रसंघाचा अंदाज आहे. त्यात नायजेरियात सगळ्यात जास्त म्हणजे दोन हजार. मग सोमालिया आणि सीरिया. दीर्घकाल चालणाऱ्या संघर्षात मुलांची भरती जास्त होते कारण मरण पावलेल्या किंवा जखमी झालेल्या प्रौढ सैनिकांची जागा घेतली जाणे आवश्यक असते. त्याबरोबरच कोसळलेली अर्थव्यवस्था आणि घरखर्च भागवण्यासाठी मुले सैन्यात शिरतात. तशा प्रदेशात बहुधा अशा टोळ्या हीच नियमित पगार देणारी संस्था असते.

अफगाणिस्तानमध्ये तलेबान म्हणून हंगामी नोकरी करून शेतीचे काम सुरु झाले की मुले शेतावर परततात.

या युद्धग्रस्त प्रदेशांमध्ये आठ वर्षांपासून मुले शस्त्रे हातात घेतात व लढाईत भाग घेतात. ती इतर संलग्न कामेही करतात - गुप्तहेरी, हमाली, मालाची ने-आण, अन्न-पाण्याची ने-आण, स्वयंपाक वगैरे. त्यांच्यावर शारीरिक व मानसिक हिंसाचार हा त्या व्यवस्थेचा भाग असतो. त्यांच्याकडून हिंसाचार करवूनही घेण्यात येतो. मुलींना स्व-संरक्षणासाठी सैनिकाची बायको किंवा रखेल रहायला पर्याय नसतो. मुलगे व मुली दोन्हीवर लैंगिक अत्याचार होतात. मुलींबाबत बलात्कार, सक्तीने वेश्या करणे, लादलेला गर्भ, लादलेले गर्भपात, योनीमार्गात तीक्ष्ण हत्यारे खुपसणे वगैरे अनेक अत्याचार होतात. काँगोमध्ये युद्धानंतर अशा अनेक मुलींना/स्त्रियांना त्या दुरुस्तीसाठी शस्त्रक्रियेची जरूरी पडली. मुलांचे शरीर पूर्ण वाढलेले नसते त्यामुळे अशा जखमांचे परिणाम भरून येत नाहीत, आयुष्यभर वेदना, रक्तस्राव होऊ शकतो. मूत्र/शौच विसर्जन क्रियेवरील नियंत्रण जाते त्यामुळे एकाकी जगावे लागते. इतर सामाजिक अवहेलना निराळीच. सीरियन युद्धात १०-१२ वर्षांच्या याझिदी या अल्पसंख्य अ-मुस्लीम मुलींवर एकेका दिवशी अनेक बलात्कार धर्मकृत्य म्हणून इस्लामिक स्टेटच्या योद्ध्यांनी केलेले आहेत. ते बलात्काराआधी व नंतर ही 'धर्म'मान्य सेवा देव-दरबारात रूजू करण्यासाठी त्याची प्रार्थना करतात. त्या अत्याचारात अनेक मुली यातनेने, रोगाने मरण पावलेल्या आहेत किंवा कायमच्या पंगू झालेल्या आहेत.

अल-कईदाने त्यातही नवीन 'युद्ध-तंत्र' इराकमध्ये वापरले. १४ वर्षांखालची पोरकी, रस्त्यावर रहाणारी व मती-मंद मुले निवडून त्यांना आत्मघातकी हल्लेखोर म्हणून सरकारी सैन्य व नागरी लक्ष्यांवर पाठवले.

या भयानक वर्षांचा या मुलांवर दीर्घकालीन परिणाम होतो. जे वाचतात, त्यांना समाज वाळीत टाकतो, ते इतरांबरोबर मिसळू शकत नाहीत. त्यांचे पुनर्वसन अवघड असते.

या प्रश्नावर उत्तर म्हणायला सोपे अहे - युद्धच नको. ते अमलात येणे किती कठीण आहे हे युद्धांच्या सामान्य कारणांकडे नजर टाकली की लक्षात येईल. कायद्याचे राज्य संपणे, भ्रष्टाचार, पर्यावरणातील बदल, सामाजिक विषमता, मूलभूत मानवी हक्कांची पायमल्ली या कारणांमुळे युद्धे होतात. यातील एकेका मुद्द्यावर हा मानवापुढचा गहन प्रश्न आहे, मग एकत्रित उपाय-योजना.

(The War on Children - Save the children यांचा अहवाल)

www.art-non-deco.com
artnondeco@yahoo.co.uk

